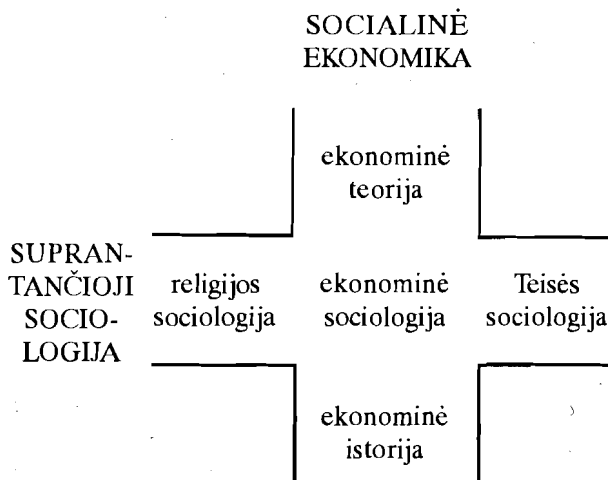

Maxo Weberio suprantančioji socialinė ekonomika (arba vienos nesuprastos metodologinės programos rekonstravimas)*

Apibendrinant galima pasakyti, kad visos M.Weberio temos - tiek ankstyvieji, tiek vėlyvieji, tiek valdžios ir teisės, tiek religijos sociologijos tyrimų klausimai - sudaro jo paties drauge su kitais „jauniausios“ istorinės mokyklos kartos atstovais suformuluotas socialinės ekonomikos sąvokos rėmus. Dėl tos priežasties kyla klausimas, kodėl pats M.Weberis po 1910 m. parašytus „neekonominių reiškinių“ „ekonominio sąlygotumo“ ir „ekonominio reikšmingumo“ tyrimus ėmė vadinti sociologija? Kaip M.Weberis po 1910 m. suprato „nacionalinės ekonomijos“ („socialinės ekonomikos“) ir sociologijos santykius?

Pastarąjį klausimą dar prieš du dešimtmečius itin griežtai formulavo vienas didžiausių M.Weberio kūrybinio palikimo žinovų Johannes Winckelmannas: „krinta į akis, kad iki šiol niekas nei ekonomikos, nei sociologijos srityje išsamiai nenagrinėjo M.Weberio požiūrio į tai, koks yra ekonominės teorijos ir ekonominės sociologijos santykis. Viena vertus, šį požiūrį perteikia klasifikacinis ekonominės sociologijos eskizas¹, kita vertus, jo samprotavimai mokslo teorijos klausimais², Maxo Weberio sudarytas *Socialinės ekonomikos apybraižos* teminis planas (visos šio veikalo medžiagos padalijimo schemas), kuris yra vienas reikšmingiausių jo sisteminių pasiekimų, o taip pat jo bendras pasisakymas drauge su Werneriu Sombartu apie tai, kas yra pati ekonominė teorija lyginant su kitais ekonominiais mokslais“³. Tačiau, kad ir kaip būtų keista, labai gausūs ir platus Weberio kūrybai skirti tyrinėjimai, galima sakyti, nebando atsakyti į šiuos klausimus. Bene vienintelė išimtis yra švedų sociologo Richardo Swedbergo darbas. Čia jis savo atsakymą į minėtąjį klausimą apibendrina tokia schema⁴:

Schema Nr.1

Deja, negalime laikyti šios schemos pagrįstu atsakymu į ankščiau iškeltą klausimą. Visų pirma R.Swedbergas neatsižvelgia į tą aplinkybę, kad M.Weberio „ekonominės sociologijos“ sąvoka turi dvi reikšmes - siaurąją ir plačiąją. R.Swedbergas M.Weberio „ekonominę sociologiją“ vadina 2-ąją *Ekonomikos ir visuomenės* skyrių, kurį J.Winckelmannas pamini kaip „klasifikacinį ekonominės sociologijos eskizą“. Pagal savo turinį šitas eskizas yra ekonominės veiklos formų ir ekonominių institucijų klasifikavimo pavyzdys. Čia M.Weberis skirsto į rūšis bei porūšius darbo pasidalijimo, gamybos ir mainų organizacijos (pirmiausia pagal darbo jėgos komplektavimo būdus) bei pinigines apyvartos formas. Tai M.Weberio „ekonominė sociologija“ siaurąja prasme. Tačiau šis terminas M.Weberio vartojamas ir kitokia - plačiąja prasme. Šiuo atveju „ekonominė

* Tęsinys. Pradžią žr.: Sociologija. Mintis ir veiksmas, 1999 I (3), p. 79-92.

sociologija“ suprantama kaip socialinės ekonomikos sfera, kuri „neekonominis reiškinys“ nagrinėja jų „ekonominio reikšmingumo“ atžvilgiu. Tokią „placią“ ekonominės sociologijos sampratą liudija J. Winckelmanno nuoroda, kuri atkreipia dėmesį į tam tikrą M. Weberio straipsnio „Sociologinių ir ekonominių mokslų *objektyvaus vertinimo* prasmė“ vietą. Čia M. Weberis rašo: „tačiau ekonomikos mokslas (*die wissenschaftliche Lehre von der Wirtschaft*) be visiškai idealiųjų tipiškų formulių sudarymo bei atskirų priežastinių ekonominių ryšių nustatymo (...) turi dar keletą uždavinių. Be to, toks mokslas turi ištirti visuomeninių reiškinų visumą - pagal ekonominių priežasčių kodeterminacijos kriterijų: tai ekonominė istorijos ir visuomenės interpretacija. Kita vertus, jis turi paaiškinti ekonominius procesus ir formas - pagal skirtingų rūšių bei įvairių raidos krypčių visuomeninių reiškinų poveikį: tai ekonomikos istorijos ir ekonomikos sociologijos (*Soziologie der Wirtschaft*) uždavinys. Savaime suprantama, kad šiuos visuomeninius reiškinis visų pirma sudaro politiniai veiksniai ir institucijos (*Gebilde*), tiksliau kalbant, valstybė ir valstybės garantuota teisė. Tačiau lygiai taip pat akivaizdu, kad visa tai susiję ne tik su politiniais reiškiniais, bet taip pat ir su visuma tų institucijų, kurios daro poveikį ekonomikai - tokia *mastu*, kuris yra *pakankamai reikšmingas* moksliniu požiūriu“⁵. Šitaip suprantama „ekonomikos sociologija“ apima ne tik *Ekonomikos ir visuomenės* antrąją skyrių, tačiau šio veikalo problemų visumą. Taigi - ir M. Weberio „teisės sociologija“ bei „religijos sociologija“, kurias R. Svedbergas nėra linkęs priskirti socialinei ekonomikai.

Antras R. Svedbergo schemos trūkumas - jos nesuderinamumas su M. Weberio pasisakymais, iš kurių aiškiai matyti, kad ekonominė teorija M. Weberiui nėra už sociologijos ribų. Kas skaitė vieną iš tų M. Weberio tekstų, kuris įeina į kiekvieno pradedančio sociologijos studijas žmogaus privalomų klasikinių sociologijos tekstų minimalų sąrašą - „Pagrindines sociologijos sąvokas“ (t.y. pirmąjį *Ekonomikos ir visuomenės* skyrių), - tas tikriausiai prisimena M. Weberio pateikiamą pavyzdį, kuriuo jis iliustruoja savąją „sociologinio dėsni“ sampratą. Tiksliau kalbant, tokio dėsni pavyzdžiu jis laiko vadinamąjį „Grashamo dėsni“ („blogi“ pinigai iš apyvartos išstumia „gerus“ pinigus)⁶.

Akivaizdu, kad tai ekonomikos dėsni! M. Weberis gali jį pateikti kaip sociologinio dėsni pavyzdį tik darydamas prielaidą, kad ekonominiai

dėsni yra sociologinių dėsnių atmaina. Ir iš tikrųjų, būtent šitaip M. Weberis ir teigia: „psichologinė“ analizė nėra per plauką neįstengs padaryti mums patiems suprantamesnio racionalaus žmogaus apmąstymo, ar tam tikra veikla pasitarnaus jos numanomiems padariniais, susijusiems su tam tikrais esamais interesais. Ji neįstengs padaryti suprantamesnio ir sprendimo, kuris įvertinamas pagal tokio apmąstymo rezultata. Tačiau būtent tokių racionalių prielaidų pagrindu sociologija, įskaitant nacionalinę ekonomiją, konstruoja didžiąją dalį savo „dėsnių“⁷. 1913 m. parašytas M. Weberio tekstas „Socialinės politikos susivienijimo valdybos diskusijai pareikšta nuomonė vertinimo teiginių klausimu“ apie tai kalba dar aiškiau: „tasai savitas sociologinio pažinimo būdas (suprantančioji sociologija) [*diejenige besondere Art des Betriebes der Soziologie (verstehende Soziologie)*], kurios „specialiuoju atveju“ (su tam tikromis išlygomis) galėtume laikyti sisteminę nacionalinę ekonomiją, yra mokslas apie žmonių veiklą“⁸. M. Weberio „išlygos“ yra susijusios su ta ypatybe, kad suprantančioji sociologija nagrinėja tik *socialinę veiklą* (t.y. veiksmus tokių veikėjų, kurie savo lūkesčius orientuoja į kitų veikėjų veiksmus) bei jos padarinius. O sisteminė nacionalinė ekonomija ar abstrakčioji ekonominė teorija savo konstrukcijas sieja su „atskirai ūkininkaujancio“ pavienio veikėjo „robinzonada“. Tačiau M. Weberiui tokia ypatybė nėra pakankamas pagrindas, kuris leistų išstumti teoriją, įvardijančią „minties vaizdinį procesų-prekių rinkoje, kai egzistuoja mainų ūkio pagrindu organizuota visuomenė, laisvoji konkurencija ir griežtai racionali veikla“⁹, iš suprantančiosios sociologijos sferos. „Ne kiekviena ekonomiškai racionali veikla yra „socialinė veikla“. Tačiau, pvz., racionali veikla rinkoje, kurią konstruoja racionali kainodaros teorija, laikytina būtent tokia veikla“¹⁰. M. Weberis nurodo, kad „robinzonadomis“, kaip „visiškai teoriniais ir kraštutiniais atvejais“, remiasi ne tik ekonomikos mokslas. „Apskritai paėmus, padėtis yra tokia: būtent teoriškai „gryniausi“ tipai įvairiose veiklos sferose yra už socialinės veiklos ir tvarkos (*Einverständnisse*) ribų - tiek religijoje, kiek ir ekonomikoje, mokslo ir meno kūryboje“¹¹.

Ieškodami atsakymo į klausimą, kaip M. Weberis suprato socialinės ekonomikos ir sociologijos santykį, turime visų pirma atsižvelgti į tokias Weberio tekstų vietas, kurios aiškiai rodo, kad M. Weberiui abstrakčioji ekonominė teorija buvo atskiras ir socialinės ekonomikos, ir suprantančiosios sociologijos atvejis. Turime nepamiršti ir M. Weberio tekstų, perteikiančių

„suprantančios sociologijos idėją“, atsiradimo istorijos: tie tekstai buvo iš pradžių skirti „socialinės ekonomikos“ teorinių pagrindų nagrinėjimui. Pagaliau verta atkreipti dėmesį į tai, kad M. Weberis, rašydamas apie sociologiją, niekada nepamiršta pabrėžti, kad jis turi omenyje savitą sociologijos sampratą, kuri gali neturėti nieko bendra su tuo, kaip sociologiją supranta kiti tyrinėtojai, vadinantys save sociologais. M. Weberis rašo apie suprantančiąją sociologiją kaip „savitą sociologinio pažinimo būdą“ (*besondere Art des Betriebes der Soziologie*); o trys mėnesiai prieš mirtį parašytame laiške savo buvusiam mokiniui Robertui Liefmannui, kuris kalbamuoju laiku jau buvo vienas iš žymesnių to meto ekonomikos teoretikų, nurodo: „jeigu aš dabar tapau sociologu (pagal mano samdos sutarties dokumentą), tai iš principo tik tam, kad padaryčiau galą vis dar gyvuojančiai praktikai, kuri renkasi kolektyvines sąvokas (*Kollektivbegriffen*). Kitaip tariant, ir sociologiją galima plėtoti tik remiantis tam tikru pagrindu - atskiro individo, keleto ar daugelio individų veikla, pagal tikslų „individualistinį“ metodą“¹².

Kad suprastume tokių M. Weberio nurodymų (kad jo sociologija yra tam tikras pažinimo būdas - *Betrieb* - ar metodas) implikacijas, turime atsižvelgti ir į Weberio laikų mokslo filosofijos kontekstą. Kaip yra žinoma, bene didžiausiu autoritetu mokslo filosofijoje Weberis laiko H. Rickertą¹³. H. Rickerto knygoje *Gamtotyros sąvokų darybos ribos*, kurią itin vertino M. Weberis, buvo teigiama, kad mokslines disciplinas reikia skirti ne pagal objektą, bet pagal metodą. Atrodo, kad M. Weberiui nebuvo priimtinas riteriškasis šios idėjos sukonkretinimas. H. Rickerto teigimu, mokslai skirtingi pagal sąvokų darybos metodus. Jis manė, kad gamtotyra taiko apibendrinantį, o „kultūros mokslai“ - individualizuojantį sąvokų darybos metodą¹⁴. M. Weberis, kurio metodologines pažiūras formavo ne tik neokantizmas, bet ir Johno S. Millio idėjas plėtoję vokiečių logikai bei teisės mokslo teoretikai Christophas Siegwartas, Gustavas Radbruchas, Johannes von Kriesas, taiko kitą kriterijų: kalbant apie mokslinį metodą pagrindinis dalykas yra sąvokų aiškinimas, bet ne jų principai. Jeigu H. Rickertas savo mokslo teorijoje priežastines reiškinių sąlygas (*causal conditions*) linkęs tapatinti su tokių sąlygų apibrėžimais - identiškumo sąlygomis (*identity conditions*), tai M. Weberis šias dvi pažinimo fazes atskiria pakankamai aiškiai ir tiksliai¹⁵. M. Weberiui kultūros mokslų sąvokos nėra nei „individualizuojančios“, nei „apibendrinančios“, bet

veikiau sietinos su „idealiaisiais tipais“. Svarbiausias dalykas yra tas, kad tokių sąvokų daryba pažinimas tik prasideda, nes tikrasis pažinimo uždavinys yra aiškinimas. Tad M. Weberiui mokslo „loginį savitumą“ lemia ne sąvokų darybos, bet aiškinimo procedūra.

Garsusis M. Weberio „suprantančiosios sociologijos“ apibrėžimas - sociologija yra „mokslas, kuris siekia interpretuodamas suprasti socialinę veiklą ir nustatydamas priežastis paaiškinti jos raidą ir jos padarinius“¹⁶ - yra tam tikros aiškinimo procedūros ar metodo aprašymas. M. Weberiui suprantančioji sociologija yra jo mokslinės specialybės - socialinės ekonomikos - metodas. Šitaip M. Weberis atsako į klausimą, kuris buvo gyvai svarstomas M. Weberio laikais: ar socialinė ekonomika yra „nomologinis“ (apibendrinantis) ar individualizuojantis (ideografinis) mokslas? M. Weberis atsako į šį klausimą taip: sociologija yra „idealiuosius tipus“ įvardijantis mokslas, kuris remiasi supratimo tradicija. Socialinė ekonomika yra sociologinis mokslas, kadangi ji įsipareigoja visus ekonominius, ekonomiškai sąlygotus ir ekonomiškai relevantiškus reiškinius, kurie priskiriami „kolektyvinėms sąvokoms“, galų gale paaiškinti kaip individualių veikėjų *socialinę* veiklą. Ji yra mokslas, kuris remiasi supratimo tradicija, nes būtinoji ekonominių, „ekonomiškai sąlygotų“ ir „ekonomiškai relevantišku“ reiškinių aiškinimo prielaida yra individualių veikėjų „subjektyvios prasmės“ rekonstravimas. Pagaliau, kai M. Weberis tokį metodą vadina „idealiuosius tipus“ įvardijančiu modeliu, šis apibūdinimas yra ne tik abstraktus gnoseologinis teiginys. Čia išryškėja nuoroda, kuri įvardija tam tikrą veikiančių žmonių veiksmų subjektyvaus rekonstravimo procedūrą, kurią galima pavadinti „supratimo euristika“.

Tiksliau kalbant, veikiančių žmonių veiklos subjektyvios prasmės supratimą M. Weberis pataria pradėti šitaip: tokią veiklą svarbu susieti su idealiąja tipiška konstrukcija, kuri apie veikėjus daro tą pačią prielaidą, kurią apie ekonominius veikėjus daro „abstrakčioji ekonominė teorija“. Tai prielaida, kad veikėjai buvo visapusiškai ir tiksliai informuoti apie pasirinkimo situaciją ir nedarė jokių klaidų, analizuodami tokią informaciją. „Istorinis atskirų įvykių aiškinimas, kuris siekia įvardyti konkrečias priežastis, yra tik toks: pvz., kad paaiškintume 1866 m. karinės kampanijos raidą, pirmiausia ir apie Moltkę, ir apie Benedeką (mintyse) yra klausiama (ir *privalu* tai daryti): kaip kiekvienas iš jų, visapusiškai žinodamas tiek savo, tiek priešų padėtį,

būtų pasielgęs, remdamasis idealiuoju, instrumentiškai racionaliu pavyzdžiu, kad toliau galėtų palyginti su tikroju elgesiu ir pastebėtų skirtumą paaiškinti kaip priežastį (klaidingą informaciją, faktinę klaidą, mąstymo klaidą, asmeninį temperamentą ar nestrateginius sumetimus)¹⁷.

Gali būti, kad toksai situacijos susietumas su jos „idealiąja tipine konstrukcija“ (modeliu) yra pagrįstas ne tik „prasminio adekvatumo“ (*Sinnadäquanz*), bet ir „kauzalinio adekvatumo“ (*Kausaladäquanz*) lygmenyje. „Prasminis“ adekvatumas rodo, kad veikiančių žmonių pasirinkimai yra suvokiami jiems priskiriamų motyvų atžvilgiu. „Kauzalinis adekvatumas“ rodo, kad veikėjų motyvų rekonstravimas, išplaukiantis iš „idealiųjų tipų“, bei jų veiksmų aiškinimas remiantis instrumentiškai racionaliu pasirinkimu nėra prieštaringas turint galvoje duomenis apie tikrąją tos veiklos raidą (kolektyvinės socialinės veiklos atveju tokie duomenys yra statistiniai). Turbūt neatsitiktinai, kalbėdamas apie „idealiųjų tipų“ konstrukciją, pagrįstą veikėjų „tobulo“ instrumentinio racionalumo prielaida, kuri yra ir „prasmingai“, ir „kauzaliai“ adekvati, M.Weberis pateikia pavyzdį apie biržos maklerių veiklos bei jos kolektyvinių padarinių „normaliomis sąlygomis“ (kai nėra panikos) aiškinimą remiantis abstrakčiosios ekonominės teorijos sąvokomis¹⁸. M.Weberiui toks aiškinimas yra atskiras - netgi pavyzdinis (paradigminis) - suprantančiosios sociologijos metodo pritaikymas.

Antra vertus, toks tikrovės ir „racionalistinės utopijos“ atitikimas, M.Weberio nuomone, nėra ypač dažnas atvejis. Jeigu paaiškėja tokios utopijos kauzalinis nepagrįstumas, vietoj pradinės „nerealistiškos“, „objektyvaus“ veiksmo racionalumo prielaidos reikia pasirinkti vis labiau ir labiau „realistiškesnę“ hipotezę, kuri siekia įvardinti veiklos motyvus. Prireikus įgyvendinti tokią užduotį, bandome aiškinti „veiklos proceso“ nukrypimus nuo „nulinio“ scenarijaus, sukonstruoto tobulo racionalumo prielaidos pagrindu, pagal „klaidingos informacijos“ bei „faktinės klaidos“ kriterijus. Veiksmas ir toliau suprantamas kaip instrumentiškai racionalus elgesys, tačiau toksai racionalumas jau yra subjektyvus. Jeigu paaiškėja, kad tokia hipotezė neturi pagrindo, tai M.Weberis siūlo vartoti „nestrateginių sumetimų“ kriterijų (laikyti veiksmą vertybiškai racionalaus elgesio pavyzdžiu) arba visai atsisakyti racionalumo hipotezės ir aiškinti veikėjo veiklos procesą remiantis įpročių ar afektų

kriterijumi. „Objektyvų ir pagrįstą racionalumą (*objektive Richtigerationalität*) ji (suprantančioji sociologija - Z.N.) laiko idealiuoju tipu įvertindama empirinę veiklą, tikslo racionalumą (*Zweckrationalität*) - įvertindama psichologiniu požiūriu prasmingai suprantamą (*sinnhaft verständlichen*) veiklą, o prasmingai suprantamą veiklą - įvertindama nesuprantamai motyvuotą veiklą. Palyginimas su idealiaisiais tipais įvardija priežasties požiūriu relevantiškus irracionalumo atvejus (kiekvieną kartą vis nauja šio žodžio prasme) - dėl to, kad būtų paaiškintos jų priežastys¹⁹.

Jeigu „racionalistinis“ ir „atomistinis“ („individualistinis“) abstrakčiosios ekonominės teorijos metodas yra pavyzdinis suprantančiojo sociologinio metodo atvejis, tai pats „suprantantysis“ sociologinis metodas yra tiesiog apibendrintas abstrakčiosios ekonominės teorijos modelis. Jį apibendrinamas M.Weberis išsaugo „individualistinį“ (ar „atomistinį“) tokio metodo komponentą, tačiau nebepriskiria universalios reikšmės jo racionaliajam elementui. Kitaip sakant, jis neketina kiekvieną bet kurio veikėjo veiksmą aiškinti remdamasis instrumentiškai racionalaus pasirinkimo pavyzdžiu. 1910-1913-ieji metai - tam tikrų M.Weberio ieškojimų pradžia: siekiama sukurti naujus mikro-pagrindus socialinės ekonomikos mokslui, pradėdama kurti veiklos teorija, kuri savo „realiais matmenimis“ pranoktų abstrakčiosios ekonominės teorijos taikomą kraštutinio naudingumo teoriją, o kartu prilygtų jai savo aiškinamąja galia. Tokios teorijos kontūrai išryškėja tikrai paskutiniaisiais vokiečių mokslininko gyvenimo metais, kai jis rašė naujojo *Ekonomikos ir visuomenės* varianto pirmąjį skyrių. Šios teorijos idėjos pagrindžia M.Weberio socialinės veiklos tipologiją. Kaip jau esame įrodinėję²⁰, tokia tipologija iš tikrųjų apima aiškinančios veiklos teorijos eskizą, kurio negalima užbaigti tol, kol galioja M.Weberio reikalavimai, susiję su pagrįsta veiklos teorija, t.y. 1) siekti savarankiško, nepriklausomo nuo „mokslinės“ psichologijos statuso; 2) pranokti instrumentiškai racionalios veiklos teoriją savo analitine galia, tyrimo apimtimi ir realizmu; 3) išsaugoti sisteminius ryšius su *liaudies psichologija* (folk psychology).

Jeigu galima daryti išvadą, kad M.Weberio idealiųjų tipų suprantantysis metodas neturi patikimų galutinai parengtos veiklos teorijos mikro-pagrindų, tai neturi galutinai parengtos formos ir visa M.Weberio metodologinė socialinių mokslų programa. Kalbant apie jos raidą galima skirti tris pagrindines gaires arba „prasiveržimus“. Pirmiausia

(1904 - 1905 metais) formuluojama socialinės ekonomikos idėja. Tokio pobūdžio pirmasis žingsnis ar „prasiveržimas“ leidžia M.Weberui ir kitiems „jauniausios“ istorinės mokyklos atstovams atnaujinti, o kartu ir „išgelbėti istorinės mokyklos“ paveldą - susieti jį su moderniuoju socialiniu mokslu. Antruoju „prasiveržimu“ laikytinas 1910-1913 metų laikotarpis, kuris sietinas su idealiuosius tipus įvardijančio suprantančiojo sociologinio metodo koncepcija. Šioje koncepcijoje M.Weberis apibendrina „individualistinę“ neoklasikinės ekonominės teorijos metodą. Tačiau šis metodas yra neveiksmingas tol, kol nesiremia veiksmo teorija, pranokstančia abstrakčiosios ekonominės teorijos taikomą racionaliosios veiklos teoriją. Šioje srityje M.Weberis nemažai nuveikė paskutiniais gyvenimo metais (1918 - 1920 m.). Tolimesnė pažanga bei jos kryptis priklausė nuo to, kurio iš savo keliamų reikalavimų pagrįstai veiksmo teorijai M.Weberis būtų ryžęsis atsakyti. To jau negalime pasakyti. Todėl M.Weberio tekstai, skirti veiklos teorijos klausimams, gali būti skirtingų veiksmo teorijos projektų - pradedant ankstyvojo Talcotto Parsonso „voluntaristine“ veiksmo teorija ir baigiant Jürgeno Habermaso „komunikacinio veiksmo“ teorija - pradinis taškas.

Tačiau šio straipsnio autoriaus nuomone, daugiausia teisių į M.Weberio paveldą turi tarpdalykinė kryptis šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose, kuri vadinama *racionalaus pasirinkimo koncepcija* (toliau - RPK; angl. *rational choice approach*). Pirmiausia todėl, kad tik RPK atžvilgiu galima pagrįstai įvertinti vėberiškąjį idealiųjų tipų projektą, kuriuo nusakomas suprantančiosios sociologijos socialinės ekonomikos metodas. Reikia pripažinti, kad jau buvo atkreiptas dėmesys į genetinę, hermeneutinę ir loginę suprantančiosios sociologijos projekto priklausomybę²¹ nuo neoklasikinės ekonomikos metodologijos. Dar 1930 metais Hansas Freyeris rašė: „dažnai ir pagrįstai teigiama, kad Maxo Weberio racionalios interpretacijos metodas sociologijoje kilo iš nacionalinės ekonomijos ir jos idealiųjų tipų pavyzdžiu racionaliai sukonstruoto *homo oeconomicus*“²². Panašių pastebėjimų aptinkame ir vėlesnių autorių darbuose. Hansas Joasas rašo, kad „ekonominė racionalaus veiksmo teorija“ buvo tasai „pavyzdys“, kuriuo M.Weberis vadovavosi kurdamas savo veiklos teorijos eskizą²³. O Göranas Therbornas nurodo, kad M.Weberio suprantančioji sociologija yra „marginalistinės ekonomikos apibendrinimas. Kai jis (M.Weberis. - Z.N.) vėlesniuose darbuose aprašo savo paties projektą

kaip „sociologiją“, jis apskritai turi omenyje interpretuojantį socialinį mokslą (*interpretative social science*), kuris marginalistinę ekonomiką laiko, tiesą sakant, pavyzdiniu atveju“²⁴. Tačiau iki pat paskutiniųjų dešimtmečių tokie pastebėjimai ir nurodymai beveik be išimčių būdavo formuluojami M.Weberio kritikos kontekste. Socialinių mokslų raida po M.Weberio mirties žengė ne jo nurodytu „suprantančiosios socialinės ekonomikos“ kaip vieningo socialinio mokslo keliu. Ekonomikos mokslas, kurį vis labiau sistemino neoklasikinė paradigma, juo toliau, tuo griežčiau atsiribojo nuo sociologijos, kuri skaidėsi į vis naujas kryptis²⁵. Idėjinį M.Weberio palikimą plačiai, nors ir fragmentiškai, perėmė dauguma šių krypčių - visų pirma funkcionalistinė, fenomenologinė ir konflikto sociologija²⁶. Tačiau tokio perėmimo objektu tapo, kaip įprasta, vienokie ar kitokie M.Weberio „materialiosios“ (angl. *substantive*) sociologijos fragmentai (visų pirma legendinė „protestantiškosios etikos“ tezė, socialinės stratifikacijos teorijos, plebiscitinės demokratijos ir pan. idėjos). Tuo tarpu „atomistiniai“, „individualistiniai“ bei „racionalistiniai“ metodologinių tekstų motyvai, kuriuos M.Weberis perėmė iš abstrakčiosios ekonominės teorijos, būdavo vertinami kritiškai, kaip priešingi „tikrajai“ sociologijos dvasiai ir neatliepiantys paties M.Weberio tyrimų praktikos. Jeigu kalbėti apie metodologiją, tai dauguma XX a. sociologų Emilio Durkheimio *Sociologinio metodo taisyklės* laikė didesniu autoritetu, negu M.Weberio „suprantančiosios sociologijos“ idėja.

Šio straipsnio apimtis neleidžia išsamiau atsakyti į klausimą, koks yra M.Weberio tyrimų praktikos ir jo siūlomos sociologinio metodo koncepcijos santykis²⁷. Tačiau drąsiai galime teigti, kad pastarųjų dešimtmečių pokyčiai socialiniuose moksluose, susiję su RPK įsiveržimu, leidžia ir reikalauja radikaliai peržiūrėti minėtus kritiškuosius M.Weberio sociologinio metodo koncepcijos vertinimus, o taip pat naujai pažvelgti į M.Weberio ir kitų „jauniausiosios“ istorinės mokyklos atstovų propaguatą „socialinės ekonomikos“ idėją. Tai vieningo socialinio mokslo, sociologijos ir ekonomikos jungimo, idėja. Būtent tokią idėją siekia įgyvendinti daugelis šiuolaikinių RPK atstovų. Tad visai neatsitiktinai kai kurių autorių darbuose aptinkame apibūdinimus, kurie tuos darbus įvertina kaip „socioekonominius“²⁸. Ir M.Weberio propaguotas idealiųjų tipų suprantančiosios sociologijos metodas yra ne kas kita, kaip RPK suformuluotas socialinių reiškinių aiškinimo

metodologijos išankstinė prielaida. Vėberiškoje suprantančiojo sociologinio metodo apibrėžime (sociologija yra „mokslas, kuris siekia interpretuodamas suprasti socialinį veiksmą ir kartu paaiškinti jo raidą ir jo padarinius“) atpažįstame RPK formuluotos sociologinio aiškinimo kaip *makro-mikro-makro* perėjimo schemas kontūrus²⁹. Kaip ir vėberiškoje, taip ir šiuolaikinėje socialinėje ekonomikoje (racionalaus pasirinkimo koncepcijoje) sociologinį aiškinimą siūloma pradėti veiksmo situacijos analize, t.y. objektyvių aplinkybių, o taip pat veikėjų preferencijų (norų, bendrųjų intencijų ir vertybinių nuostatų) analize. Tai sociologinio aiškinimo etapas, kurį Karlas Raimundas Popperis, išsamiai susipažinęs su M.Weberio tekstais, vadino „situacijos logika“³⁰. Kaip ir M.Weberis (bei K.R.Popperis), RPK veiksmo aiškinimą siūlo pradėti „nerealistiška“ *nuline hipoteze*, kuri aiškina veiklos „procesą“ kaip padarinį tokio pasirinkimo, pagal kurį tobulai besiorientuojantis situacijoje veikėjas pasirenka geriausią (optimalią) priemonę savo tikslams pasiekti. Pasirinkimas susiejamas su „situacijos logika“ ir instrumentiškai racionalaus pasirinkimo principu (racionalus veikėjas pasirenka geriausią priemonę savo tikslams pasiekti) - visa tai sudaro atrankos (pasirinkimo) logikos turinį. Paaikškėjus, kad duomenys apie faktinį veiklos „procesą“ prieštarauja *nulinei hipotezei*, RPK, kaip ir M.Weberis, pataria ją koreguoti tikslinant situacijos logikos analizę. Tokią analizę tiksliname, ieškodami skirtumų tarp „objektyvaus“ situacijos vaizdo ir veikėjo turimo subjektyvaus jos vaizdo, kurį nulemia „klaidinga informacija, faktinės klaidos, mąstymo klaidos“ ir pan. Veiksmo „procesas“, kuris nėra optimalus objektyvios situacijos logikos atžvilgiu, gali būti toksai veikėjo turėto subjektyvaus jos vaizdo atžvilgiu. Šiuo atveju tokį procesą paaikškiname subjektyviai - instrumentiškai racionaliu veikėjo pasirinkimu.

Tam tikrą skirtumą tarp vėberiško suprantančiojo sociologinio aiškinimo metodo ir RPK siūlomos sociologinio aiškinimo metodologijos galime aptikti, lygindami jų siūlomas strategijas, kurios pateikia tam tikras nuorodas - kokių priemonių reikia imtis, kai veiksmo „procesas“ neatitinka ne tik „nulinės“ objektyviai-instrumentiškai racionalaus, bet ir kitos - subjektyviai-instrumentiškai racionalaus pasirinkimo - hipotezės. M.Weberis tokius „nukrypimus“ priskiria vertybiškai racionalaus, tradicinio bei afektyvaus veiksmo sąvokoms. Šiuos „nukrypimus“ M.Weberis laikė dažnai

pasitaikančiais atvejais, todėl socialinių reiškinių, kuriuos galima paaiškinti vien tik instrumentiškai (objektyviai ar subjektyviai) racionalia veikla, sferą laikė palyginti siaura (ypač ankstyvesnėse visuomenėse). RPK teigimu, tokie individualaus elgesio nukrypimai nuo instrumentinio racionalumo požiūriu optimalaus proceso yra „anomalijos“ (Thomaso Kuhno ir Imre'ės Lakatoso nusakyta prasme), kurios gali būti vienaip ar kitaip įveiktos, dar įdėmiau išnagrinėjus pradines veiksmo sąlygas. Panašiai kaip ir faktas, jog kai kada sunkesni už orą kūnai ne „krinta žemyn“, kaip šito, atrodytų, reikalauja visuotinės traukos dėsnis, o kyla aukštyn, nepaneigia dėsnio, bet, atvirksčiai, gali būti tokio dėsnio tolesnis plėtojimas, kai atsižvelgiama į tam tikras ypatingas, tokiais atvejais susidarancias, „pradines“ ar „ribines“ sąlygas, taip ir iš pirmo žvilgsnio instrumentiškai neracionalus elgesys galų gale gali būti paaikškintas kaip instrumentiškai racionalaus pasirinkimo padarinys.

Kai kurie RPK atstovai skiria daug dėmesio tokiai individualaus elgesio instrumentinio racionalumo anomalijų analizei, kartais parodydami tiesiog išradingumo stebuklus³¹. Kiti mano, kad kai kurių „anomalijų“ RPK negali paaikškinti ir kritiškai žvelgia į universalistines RPK pretenzijas. Jie mano, kad RPK tik iš dalies paaikškina individualų elgesį. Svarbu įtraukti kintamuosius dydžius, kurie labiau būdingi kitoms socialinių mokslų metodologinėms orientacijoms³². Panašiai mąsto ir tie, kurie mano, kad RPK negali paaikškinti individualaus elgesio tų veikėjų, kurių pasirinkimas yra susijęs su situacijomis, teigiančiomis, jog klaidingo pasirinkimo kaštai yra žemi³³. Abu pastarieji požiūriai ypač artimi M.Weberio požiūriui į socialinio veiksmo aiškinimo pagal veikėjų instrumentinį racionalumą galimybes. Tokią RPK taikymo galimybių sampratą netgi galima pavadinti *vėberiška* nuostata.

Yra ir tokių RPK atstovų, kurie individualaus elgesio „anomalijas“ laiko visiškai nepavojingomis ir dėlto ignoruotinomis RPK tikslų požiūriu. Pavyzdžiui, Siegwartas Lindenbergas RPK įžvelgia „teorinės pirmenybės“ (*Primat*) ir „analitinės pirmenybės principus“³⁴. Skirtingai nuo psichologijos, kurios ir teorinė, ir analitinė pirmenybė yra individualus elgesys, racionalaus pasirinkimo koncepcijoje tokios pirmenybės principai apima skirtingus lygmenis. Individualaus elgesio modelis yra tik teorinė, bet ne analitinė RPK pirmenybė. Analitinė RPK pirmenybė yra kolektyviniai arba sociologiniai faktai. Kitaip tariant, RPK atveju individualaus elgesio aiškinimas nėra

savaime tikslas, bet veikia priemonė, kuri padėtų paaiškinti sociologinius faktus. Be pirmų dviejų sociologinio aiškinimo žingsnių - „situacijos logikos“ ir „pasirinkimo logikos“ - sociologinio aiškinimo sudėtį sudaro dar ir trečiasis - pertvarkymo ar jungimo logika. Tai yra bandymas įvardyti individualių veikėjų veiksmų kolektyvinius padarinius. Būtent trečiąjį sociologinio aiškinimo etapą vienas žymiausių RPK teoretikų Jamesas S. Colemanas laiko įdomiausiu ir svarbiausiu žingsniu. Mat individualių pasirinkimų pertvarkymo į kolektyvinius padarinius procesas yra susijęs su vienu įdomiausių socialinio gyvenimo reiškinių - su faktiniu žmonių poelgių padarinių neatitikimu, netgi prieštaravimais, turint galvoje tokių poelgių tikslus.

J.S. Colemanas tokius reiškinius siūlo vadinti racionalaus veiksmo „socialinėmis anomalijomis“³⁵. Būtent šioje srityje, t.y. kalbėdama apie sugebėjimą analizuoti tokių anomalijų atsiradimo priežastis, RPK gerokai pranoksta kitas metodologines orientacijas sociologijoje. Svarbu pridurti, jog tai yra sritis, kurią RPK yra ne tik labiausiai išplėtojusi, bet šiuo požiūriu pranokusi ir savo pirmtaką - M. Weberio idealiųjų tipų ir suprantančiosios sociologijos metodą. Tokį pranašumą RPK suteikė teorinė technika, kurios M. Weberio laikais dar nebuvo, t.y. lošimų teorija. Tai racionalaus pasirinkimo teorijos šaka, kurios objektas yra racionalus pasirinkimas vadinamosiose strateginėse situacijose. Tai - situacijos, kurios nurodo, kad vieno iš veikėjų pasirinkimą nulemia jo lūkesčiai apie kitų veikėjų pasirinkimus, tiesiogiai susijusius su jų lūkesčiais apie pirmojo veikėjo pasirinkimus. Lošimų teorijos sąvokos (lošimo pusiausvyra ir Pareto optimumas) leidžia tiksliai išnagrinėti

pasirinkimo situacijas, kurias M. Weberis nusakė remdamasis socialinio veiksmo bei socialinės sąveikos terminais. Socialiniu veiksmu jis vadino tokį veiksmą, kurio subjektas savo lūkesčius orientuoja į kitų veikėjų lūkesčius, o „socialine sąveika“ - dviejų ar daugiau vienas į kitą savo lūkesčiais orientuotų veikėjų socialinį veiksmą³⁶. Lošimų teorija yra teorinė technika, kuri leidžia formuluoti tiksliai nulinės hipotezės apie socialiniais ryšiais susijusių veikėjų situacijos bei pasirinkimo logiką, o taip pat - apie tokių pasirinkimų rezultatus. M. Weberio laikų abstrakčioji ekonominė teorija, iš kurios M. Weberis perėmė savo „griežtai“ (*streng*) instrumentiškai-racionalaus veiksmo sąvoką, savo žodyne turėjo tik vadinamojo „parametrinio“ racionalaus pasirinkimo sąvoką³⁷. Tai - pasirinkimas situacijoje, kuri nurodo, kad sąlygos, nulemiančios pasirinkimo rezultatus, yra gamta arba nestrategiškai veikiančių kitų veikėjų veiksmai. Iš tokios situacijos išplaukia ir neoklasikinis *homo oeconomicus*, kuris veikia „tobulos konkurencijos“ aplinkoje. Tokioje aplinkoje sąlygos, kurios lemia jo pasirinkimų rezultatus, yra kainos, kurių nei jis, nei kiti veikėjai (konkurentai) negali įtakoti. Teorinė lošimų teorijos technika leidžia sukonkretinti M. Weberio nurodymus, kaip turi būti konstruojamos nulinės hipotezės, rekonstruojančios socialinės veiklos situacijos, pasirinkimo ir pertvarkymo logiką. Visai panašiai kaip M. Weberis, kuris kadaise „išgelbėjo“ nuo užmaršties ir atnaujino „senosios Europos“ praktinės filosofijos problemas, taip RPK iš užmaršties prikelia vėberiškąją socialinės ekonomikos projektą ir sumodernina bei sukonkretina idealiųjų tipų suprantančiosios sociologijos metodo idėją.

Išnašos

¹ J. Winckelmannas turi omenyje antrąjį *Ekonomikos ir visuomenės skyrių* „Pagrindinis sociologinės ūkininkavimo kategorijos“ (*Soziologische Grundkategorien des Wirtschaftens*).

² J. Winckelmannas turi omenyje jau cituotus M. Weberio pasisakymus *Rinkiniuose mokslo teorijos raštuose*. Visu pirma: Žr. Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. - S.161 ir toliau; S.536 ir toliau.

³ Winckelmann J. *Erläuterungsband zu: Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden*

Soziologie. 5. revid. Aufl. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1976. - S.35.

⁴ Žr.: Swedberg R. *Economic Sociology: Past and Present*. In: *Current Sociology*. - 1987. - Vol.35. - Nr.1. - P.30.

⁵ Weber M. Der Sinn der „Wertfreiheit“ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften. - S.538.

⁶ Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. - S.5, 9.

⁷ Min. veik. p. 9.

⁸ Weber M. *Gutachten zur Werturteilsdiskussion im*

- Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik (1913)*. Baumgarten E. (Hrsg.) *Max Weber. Werk und Person*. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1964. - S.138.
- ⁹ Weber M. *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*. - S.190.
- ¹⁰ Weber M. *Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik*. - S.138.
- ¹¹ Weber M. *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*. - S.462.
- ¹² Weber M. *Laiškas Robertui Liefmannui 09.03.1920*. Cit. pagal: Duk-Yung Kim. *Der Weg zum sozialen Handeln. Eine Studie zur Entwicklungsgeschichte der Soziologie bei Max Weber. Werk- und ideengeschichtlich betrachtet*. - Münster und Hamburg: Lit, 1994. - S.175.
- ¹³ Žr.: Merz P.U. *Max Weber und Heinrich Rickert. Die erkenntnistheoretischen Grundlagen der verstehenden Soziologie*. - Würzburg: Königshausen&Neuman, 1990. Žr. taip pat: Burger Th. *Max Weber's Theory of Concept Formation. History, Laws and Ideal Types*, Durham, NC, 1976.
- ¹⁴ Smulkiau apie tai žr.: Norkus Z. *Istorika. Istorinis įvadas*. - V.: Taura, 1996. - p. 90-96.
- ¹⁵ Žr.: Wagner G., Zipprian H. *Methodologie und Ontologie: zum Problem kausaler Erklärung bei Max Weber // Zeitschrift für Soziologie*. - 1985. - Bd.14. - S.115-130.
- ¹⁶ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. - S.1.
- ¹⁷ Min. veik. p. 10
- ¹⁸ Žr.: Weber M. *Die Grenznutzlehre und das „psychophysische Grundgesetz“*. - S. 395-396.
- ¹⁹ Weber M. *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie*. - S. 436.
- ²⁰ Žr.: Norkus Z. *Trečiasis Maxo Weberio prasiveržimas. - Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1998/2, p.57-67.
- ²¹ Apie genetinės, hermeneutinės ir loginės idėjų tarpusavio priklausomybės sąvokas žr.: Oakes G. *Die Grenzen der kulturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Heidelberger Max-Weber- Vorlesungen*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1982.
- ²² Freyer H. *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. Logische Grundlegung des Systems der Soziologie*. - Leipzig und Berlin: B.G.Teubner, 1930. - S. 151.
- ²³ Žr. Joas H. *Die Kreativität des Handelns*. - Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992. - S.56.
- ²⁴ Žr. Therborn G. *Science, Class and Society: On the Formation of Sociology and Historical Materialism*. - London; New Left Books, 1980. - P.293. Žr. taip pat: Clarke S. *Marx, Marginalism and Modern Sociology. From Adam Smith to Marx Weber*, London: Mcmillan, 1982.
- ²⁵ Žr.: Norkus Z. *Žmogaus modeliai socialiniuose moksluose. Kn.: Žmogus ir visuomenė*, 1996/3, p. 13-19.
- ²⁶ Žr.: Norkus Z. *Diskusiniai Maxo Weberio socialinės teorijos interpretacijos klausimai*. - Problemos. Nr. 55.
- ²⁷ Apie kai kuriuos samprotavimus šiuo klausimu žr.: Norkus Z. *Trečiasis Maxo Weberio prasiveržimas. - Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1998/2.
- ²⁸ Žr. pvz.: Lindenberg S. *Homo Socio-Economicus: The Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences // Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. - 1990. - Bd.146. - S. 727-748.
- ²⁹ Žr.: Coleman J.S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass. and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990. - P.1-23; Esser H. *Soziologie. Allgemeine Grundlagen*. 2. durchges. Aufl. - Frankfurt a. M., N.Y.: Campus, 1966. - S.3-6.
- ³⁰ Žr. Poperis K.R. *Istoricizmo skurdas*. V., 1992. - P.164-168; žr. taip pat jo paties: *The Logic of the Social Sciences*. - In: Adorno Th. et al. (Eds.) *The Positivist Dispute in German Sociology*. - New York: Harper&Row, 1976. - P.87-104; jo paties: *The Rationality Principle*. - In: Miller D. (Ed.) *Popper Selections*. - Princeton: Princeton University Press, 1985. - p.357-365.
- ³¹ Žr. pvz.: Esser H. *Die Definition der Situation // Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. - 1996. - Jg.48. - Hf.1. - S.1-34; jo paties: „Habits“, „Frames“ und „Rational Choice“ // *Zeitschrift für Soziologie*. - 1990. - Jg.19. - S.231-247; jo paties: *Alltagshandeln und Verstehen. Zum Verhältnis von erklärenden und verstehenden Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und „Rational Choice“*. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1991.
- ³² Žr. pvz.: Ferejohn J. *Rationality and Interpretation: Parliamentary Elections in Early Stuart England*. - In: Monroe K.R. (Ed.) *The Economic Approach to Politics. A Critical Reassessment of the Theory of Rational Action*. - N.Y.: Harper Collins Publishers, 1991. - p.282-286.
- ³³ Žr. pvz.: Weede E. *Economic Development, Social Order and World Politics*. - Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1996. - P.7-8. Išsamiau apie skirtingas racionalaus pasirinkimo teorijos pritaikomumo sferos sampratas žr.: Green D.P. Shapiro I. *Pathologies of Rational Choice Theory. A Critique of Applications in Political Science*. - New Haven and London: Yale UP, 1994. - p.26-30, 192-194. Šios knygos autoriai skiria mažiausiai tris racionalaus pasirinkimo teorijos pritaikomumo sferos sampratas: universalizmą, dalinį universalizmą ir segmentinį universalizmą.
- ³⁴ Žr.: Lindenberg S. *Die Methode der abnehmenden Abstraktion: Theoriegesteuerte Analyse und empirischer Gehalt*. - In: Esser H., Troitzsch K.G. (Hrsg.) *Modellierung sozialer Prozesse*. - Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaften, 1991. - S.52-57.
- ³⁵ Žr.: Coleman J.S. *Rational Choice Perspective on Economic Sociology*. - In: Smelser N.J., Swedberg R. (Eds) *The Handbook of Economic Sociology*. - Princeton and New York: Princeton UP and Russell Sage Foundation, 1994. - p.167.
- ³⁶ Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. - S.11, 13-14.
- ³⁷ Žr.: Elster J. *Anomalies of Rationality*. In: Levy-Garboa L. (Ed.) *Sociological Economics*, London: SAGE, 1979, p. 65-85; jo paties: *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality*, Cambridge: Cambridge UP, 1979. - p.18, p. 117.